

UOT 930.22

BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNDƏ AZƏRBAYCAN-BÖYÜK BRİTANIYA ƏMƏKDAŞLIĞI

Ceyhun Mübariz oğlu Ələkbərov
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
jeyhun.alekperov@yahoo.com

Açar sözlər: *Böyük Britaniya, beynəlxalq münasibətlər, neft layihələri, Xəzər, BP, Qafqaz*

Məqalə Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasındakı ikitərəfli əlaqələrin kifayət qədər uzun və zəngin tarixinə həsr edilib. Müəllif iki dövlət arasında XX əsrin sonundan XXI əsrin başlanğıcınadək olan dövr ərzindəki ticarət münasibətlərinə, neft amilinə və humanitar əlaqələrə diqqət yetirir. Məqalədə Azərbaycan və Böyük Britaniya arasındakı ikitərəfli əlaqələr beynəlxalq əməkdaşlıq sistemi çərçivəsində tədqiq edilir, beynəlxalq miqyasda əməkdaşlıqla bağlı bir çox müsbət və mənfi cəhətlər təhlil edilir. Məqalənin sonunda tədqiqat zamanı önə çıxan məqamlar və nəticələr təqdim edilir.

АЗЕРБАЙДЖАН И ВЕЛИКОБРИТАНИЯ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Джейхун Алакберова

Ключевые слова: *Великобритания, международные отношения, нефть, Каспий, BP, Кавказ*

Статья посвящена достаточно долгой и богатой истории двусторонних отношений между Азербайджанской Республикой и Соединенным Королевством Великобритании и Северной Ирландии. Автор уделяет огромное внимание торговым отношениям, нефтяному фактору и гуманитарным связям между двумя странами в период конца XX – начала XXI вв. В статье исследуются двусторонние отношения между Азербайджаном и Великобританией в системе международного сотрудничества, анализируются многие аспекты, как положительные, так и отрицательные, связанные с сотрудничеством на международной

арене. В заключительной части статьи представляются основные выводы и положения, вытекающие в ходе исследования.

AZERBAIJAN AND THE UNITED KINGDOM WITHIN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL COOPERATION

Jeyhun Alakbarov

Key words: *UK, international relations, oil projects, Caspian Sea, BP, Caucasus*

The article deals with the long-term and fruitful history of bilateral relationship between the Republic of Azerbaijan and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. The author pays great attention to the trade relations, the oil factor and the cultural relationship between two countries since the end of the 20th to the beginning of the 21st centuries. The study analyzes the bilateral relations between Azerbaijan and the United Kingdom in the framework of the system of international cooperation by discovering different points regarding the global interaction both positive and negative. In conclusion, logical outcomes and main provisions are provided.

Dünyadakı inteqrasiya proseslərinin sürətləndiyi, enerji siyasətinin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi bir zamanda Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əlaqələrinin və xüsusilə də Böyük Britaniya ilə olan münasibətlərinin öyrənilməsi vacib məsələlərdəndir.

Hazırda enerji siyasəti və təhlükəsizlik amili müasir dünyada ən çox araşdırılan problemlərdən biridir. Qloballaşma, enerji resurslarının öyrənilməsi və bu kimi başqa aktual məsələlərə dair müxtəlif müəlliflərin çeşidli məqalələri, kitabları nəşr olunmuşdur. Beynəlxalq münasibətlər sistemi çərçivəsində ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr mövzusunun müasir tarixşünaslıqda geniş müzakirə predmetinə çevrilməsi onun aktuallığından xəbər verir. Müxtəlif dillərdə bu səpkidə bir çox elmi əsərlər yazılmış, elmi ədəbiyyat və dövrü mətbuatda mövzuya dair zəngin materiallar, statistik məlumatlar verilmişdir.

Mövzusun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də müasir dövrdə dünyadakı inteqrasiya prosesinin geniş vüsət alması və bu prosesdə dünya xalqları ilə bərabər Azərbaycan xalqının da iştirak etməsidir. Hazırda dünyada bir çox regional və qlobal layihələr hazırlanaraq həyata keçirilir. Bu isə, öz növbəsində, ciddi elmi tədqiqat mövzudur. Müasir dünyanın başlıca inkişaf istiqamətlərindən biri olan qloballaşma problemi çərçivəsində Azərbaycan-Böyük Britaniya əlaqələri mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu əlaqələrin

əsasını təşkil edən neft amili isə iki ölkənin müxtəlif beynəlxalq platformlarda qarşılıqlı əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq prinsiplərinə əsaslanmalarını labüd edir. Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya ilə beynəlxalq əməkdaşlıq sistemi çərçivəsindəki əlaqələrinin əhatəli öyrənilməsi həm elmi, həm də siyasi-iqtisadi baxımdan çox aktualdır. Bütün bunlar mövzunun tədqiq edilməsinin vacibliyini bir daha sübut edir.

XXI əsrin əvvəllərində beynəlxalq əlaqələr şəbəkəsi artıq ənənəvi milli dövlətlər sistemi çərçivəsindən kənarında inkişaf edir. Beynəlmiləl korporasiyalar, əksəriyyəti transmilli xarakter daşıyan qeyri-hökumət təşkilatları və elmi cəmiyyətlərin yaratdıqları bu şəbəkə internet sayəsində daha böyük sürətlə inkişaf edir, qlobal miqyasda daha səlis və əhatəli əməkdaşlıq üçün münbit olan qeyri-rəsmi bir dünya sistemini yaradır.

Müxtəlif dövlətlərin siyasi çəkisindən və beynəlxalq nüfuzundan asılı olmayaraq, onların qlobal problemlər qarşısında bərabər vəziyyətə düşməsi yeni dünya nizamını səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdəndir. Bu isə, öz növbəsində, bütün dövlətlərin dünyanın taleyi baxımından eyni məsuliyyəti daşmasından və bəşəriyyətin getdikcə qlobal ümumiliyi daha çox dərk etməsindən xəbər verir. Məsələn, lokal siyasi, etnik və dini münaqişələrin aradan qaldırılması kimi problemlər artıq ayrı-ayrı dövlətlərin daxili işi hesab edilmir. Beynəlxalq hüquq normalarının qorunmasını qarşısına məqsəd qoymuş təşkilatların müxtəlif dövlətlərin ərazisində baş verən münaqişələrə aktiv surətdə müdaxilə etməsi məhz yeni dünya nizamını xarakterizə edir.

Mövcud geosiyasi vəziyyəti öz xeyrinə dəyişmək məqsədilə hüdudlarından kənarında, digər ölkələrdə hakimiyyəti devirmək, yaxud ona təzyiq göstərmək gücü və iradəsinə malik olan dövlətlər aktiv geostrateji mövqeyə sahib ölkələr hesab edilirlər [12].

Geosiyasi mərkəzlər isə güc amilinə görə deyil, yerləşdikləri olduqca vacib coğrafi mövqeyə görə mühüm əhəmiyyət kəsb edən dövlətlər sayılır. Geostrateji mövqeyə malik dövlətlərin yürütdükləri siyasət qarşısında nümayiş etdirəcəkləri potensial acizlik faktoru da geosiyasi mərkəzlərin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır.

Hazırda beynəlxalq münasibətlər sisteminin daimi iştirakçıları olaraq qəbul edilən milli dövlətlərdən başqa beynəlxalq təşkilatların da dünya siyasətindəki rolu sürətlə artır. Dövlətlər arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi, dünyada baş verən siyasi proseslərə təsir gücü baxımından bütöv bir sistem təşkil edən beynəlxalq təşkilatlar xüsusi missiya daşıyırlar. Müxtəlif tarixi mərhələlərdə beynəlxalq təşkilatlar dünyanın siyasi həyatına vacib və son dərəcə əhəmiyyətli təsir etmişlər. Bu təsir isə, öz növbəsində, dövlətlərarası münasibətlərin beynəlxalq institutlara çərçivəsinə alınmasına, qarşılıqlı əməkdaşlıq münasibətlərinin formalaşmasına təkan vermişdir. Hazırda ən nüfuzlu və təsir mexanizmlərinə malik beynəlxalq təşkilatlar arasında Beynəlxalq Valyuta

Fondu, Dünya Bankı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və digərlərinin adlarını çəkmək olar.

Yeni dünya nizamının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri isə məhz qloballaşma prosesidir. Məhz bu səbəbdən, Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasında qurulmuş ikitərəfli münasibətlərdən savayı, bu ölkələrin beynəlxalq əlaqələr sistemi çərçivəsində çoxtərəfli əməkdaşlıq praktikasından irəli gələn bütün tələbləri yerinə yetirmələri və qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyərkən ilk növbədə beynəlxalq hüququn subyektini kimi üzərilərinə düşən vəzifələri əldə rəhbər tutmaları olduqca vacibdir.

Belə ki, Azərbaycan və Böyük Britaniya arasındakı ikitərəfli münasibətlər yeni dünya nizamının bərqərar olması fonunda inkişaf etdirilir. Bu isə o deməkdir ki, istənilən halda ikitərəfli münasibətlərin inkişaf dinamikasına çoxtərəfli beynəlxalq münasibətlər prizmasından baxılmalıdır.

Ötən əsrin sonlarındakı geosiyasi dəyişikliklərdən sonra Qərbi ölkələrinin Qafqaz regionuna olan marağı son dərəcə artmışdır. Bölgənin əlverişli geostrateji mövqeyi və zəngin təbii ehtiyatları şübhəsiz ki, bu məsələdə mühüm rol oynamışdır. Qərbi Avropa ölkələrinin bölgəyə olan marağının tarixi kökləri vardır [11]. Sovet İttifaqının dağılması kimi tarixi fürsəti çox yaxşı dəyərləndirən Qərbi ölkələri köhnə maraqlarını əldə rəhbər tutaraq Cənubi Qafqaz regionuna nüfuz etmənin yollarını axtarmağa başlamışdılar.

Dünyada baş verən dəyişikliklər Böyük Britaniyanın xarici siyasət doktrinasına da təsirsiz ötürməmişdir. Təsədüfi deyil ki, keçmiş SSRİ coğrafiyasında yaranmış yeni dövlətlərin bir-birinin ardınca suverenliyini elan etdiyi bir zamanda gənc Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanıyan ilk dövlətlərdən biri də 31 dekabr 1991-ci il tarixdə məhz Birləşmiş Krallıq olmuşdur.

XXI əsrin əvvəllərindən etibarən, dünyanın bütünləşməsi, vahidləşməsi tendensiyaları müşahidə olunmaqdadır. Bəzi tədqiqatçılar qloballaşma və bütünləşmə prosesini Qərbi sivilizasiyası dəyərlərinin bütün dünyaya zorla qəbul etdirilməsi cəhdi kimi qiymətləndirirlər ki, buna da elmi ədəbiyyatda mondializm deyilir. Bu mənada XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərində bənzər bir missiyanı həyata keçirən Böyük Britaniya XX əsrin ikinci yarısında estafeti Amerika Birləşmiş Ştatlarına vermişdir [7,25].

Britaniya imperializmini səciyyələndirən əsas xüsusiyyət onun birinci növbədə iqtisadi maraqları əldə rəhbər tutmasından ibarət idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zamanında Böyük Britaniyanın Bakıya hərbi müdaxiləsini də məhz iqtisadi maraqlar şərtləndirmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrdə beynəlxalq münasibətlər sistemində təşəkkül tapan “iqtisadi müstəmləkə” anlayışı da bilavasitə Britaniya imperializminin məhsulu idi [11].

Britaniya dövlətçiliyindən və onun iqtisadi qüdrətindən bəhs edərkən London Beynəlxalq Klubunun əhəmiyyətindən söz açmamaq mümkün deyildir. Dünyada qısaca London birjası kimi tanınan təşkilat qeyri-formal iqtisadi struktur sayılsa da, bu gün beynəlxalq valyuta münasibətlərinin formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayır. Klubda sənayesi inkişaf etmiş iri dünya dövlətləri təmsil edilirlər. Burada müxtəlif səpkili maliyyə proqramları həyata keçirilir və iqtisadi dirçəlişin təmin edilməsi məqsədilə iri məbləğdə kreditlər ayrılır [3,115].

Qloballaşma dərinləşdikcə bəzi Qərbi dairələrində, xüsusən ABŞ politoloqları içərisində dünyanı ümumi mərkəzdən idarə edən “ümumdünya hökumətinin” mövcudluğuna ehtiyac olması haqqında fikirlər də çoxalır. Onların fikrincə, qloballaşmanın gəldikcə bütün dünyada genişlənməsi, iqtisadi, siyasi, sosial-mədəni inteqrasiyanın dərinləşməsi, liberal-demokratik sistemlərin universallaşması dünyada yeni millət və dövlətüstü orqanların yaranmasına və insanlararası məsələlərin onlar tərəfindən tənzimlənməsinə ehtiyac yaradır. “Ümumdünya hökuməti” hesab ediləcək belə təşkilatlar bəzi suveren hüquqları milli dövlətlərdən alaraq öz əlində cəmləşdirəcək, bəşəriyyətin ədalətli idarəçiliyini həyata keçirəcək [1,159].

Ərazisinin kiçik olması və əhalisinin sayının az olmasına baxmayaraq, nəhəng enerji ehtiyatlarına sahib olan Azərbaycan geosiyasi nöqteyi-nəzərdən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onu Xəzər dənizi hövzəsi və Orta Asiyanın zənginliklərinin yerləşdiyi qabın qapağı adlandırmaq mümkündür. Əgər Azərbaycan tamamilə hər hansı bir ölkənin nüfuz dairəsinə düşərsə, o zaman Orta Asiya dövlətlərinin müstəqilliyi heç bir mənə kəsb etməz. Dövlət müstəqilliyi təhlükə altında olarsa, Azərbaycanın özünə aid olan zəngin neft yataqları Rusiyanın nəzarəti altına keçə bilər. Rusiya torpaqlarından yan keçərək neft boruları vasitəsilə Qərbi bazarlarına çıxan müstəqil Azərbaycan, eyni zamanda, enerji istehlakçısı olan inkişaf etmiş iqtisadiyyatların Mərkəzi Asiyanın enerji ilə zəngin respublikalarına çıxışını təmin edəcək iri bir magistrala çevrilməkdədir. Azərbaycan və Mərkəzi Asiyanın, eyni zamanda, Ukraynanın gələcəyi prinsipial dərəcədə Rusiyanın gələcəkdə hansı mövqeyə sahib olacağından asılı ola bilər [4,32].

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət konsepsiyasının təməli milli və suveren dövlət quruculuğunu, eləcə də beynəlxalq münasibətlər sistemində bərabər hüquqlu üzvlüyə nail olmağı qarşısına məqsəd qoymuş demokratik qüvvələrin hakimiyyətə gəlişi ilə qoyulmuşdur. Müstəqil Azərbaycan demək olar ki, bütün dünya dövlətləri tərəfindən tanınmış, müxtəlif beynəlxalq təşkilatların əksəriyyətinə üzv olmuşdur. Azərbaycanla əlaqələr qurmanın marağında olan iri dövlətlər səfirliklər səviyyəsində diplomatik münasibətlərin yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etmişlər.

Azərbaycanın xarici siyasət xəttinin uğurla həyata keçirilməsində XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində dünyada baş vermiş proseslər və Azərbaycandakı dəyişikliklərin böyük rolu olmuşdur [5,15].

Məlumdur ki, Böyük Britaniyanın Azərbaycanda ciddi iqtisadi maraqları vardır. Ona görə də iqtisadi sahədəki əməkdaşlığı perspektivləri daha böyükdür. İqtisadi sahədə əməkdaşlıq dedikdə isə əsasən enerji daşıyıcıları sahəsindəki əməkdaşlıq nəzərdə tutulur. XXI əsrdə iri neft dövləti və siyasi güc olmaq üçün Azərbaycanın qarşısında geniş imkanlar açılmışdır. Təbii ehtiyatlarla zəngin Xəzər bölgəsinin strateji əhəmiyyəti isə getdikcə daha da artmaqdadır. Bu məsələdə də Azərbaycanın Britaniya təcrübəsinə ehtiyacı vardır. Enerji ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü məsələsində nüfuzlu Britaniya şirkətlərinin iştirakı təmin edilməli, enerji siyasəti və kommersiya məsələlərini əhatə edən dialoq dərinləşdirilməlidir.

İkitərəfli əlaqələrin qurulması qarşılıqlı səfərlərin intensivləşməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Hələ 3-6 avqust 1992-ci il tarixində Britaniya hökuməti Xarici işlər və birlik işləri departamentinin nümayəndə heyəti, sentyabr ayında isə sabiq baş nazir Marqaret Tetçer, ölkənin ticarət və sənaye naziri Maykl Hezltayn və BP neft şirkəti rəhbərinin Bakıya səfərləri olmuşdu. 1992-ci ilin sentyabrında Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirliyi, 1993-cü ilin mayında isə Azərbaycan hökuməti nümayəndə heyətləri Londona səfər etmişdilər [8].

Azərbaycanda enerji sahəsində çalışan ingilis şirkətlərindən söz açarkən, BP şirkətinin fəaliyyətinə toxunmamaq mümkün deyildir. Dünyanın ən iri enerji şirkətlərindən biri olan BP şirkətinin Azərbaycanda fəaliyyətə başladığı dövr 1991-ci ili əhatə edir. Hələ XXI əsrin əvvəllərində dünyanın müxtəlif bölgələrində 13 milyon insana xidmət göstərən bu Britaniya nəhəngi enerji kəşfiyyatı, neft və qazın işlənməsi, emalı və çatdırılması, o cümlədən neft-kimya məhsulları və nəqliyyat vasitələri üçün yanacaq istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır [10].

2000-ci illərin əvvəllərində BP rəhbərliyinin Azərbaycanı şirkətin fəaliyyət göstərdiyi beş prioritet bölgədən biri elan etməsi enerji sahəsindəki əməkdaşlığın miqyasından xəbər verirdi [10]. Azərbaycanın enerji ehtiyatlarına böyük ehtiyacın olduğunu təkcə ingilis neft şirkətlərinin rəhbərləri deyil, eyni zamanda, Böyük Britaniyanın yüksək səviyyəli rəsmiləri də bəyan edirdilər. Belə ki, Böyük Britaniya hökumətinin üzvləri ölkələrinin enerji təhlükəsizliyindən bəhs edərkən xüsusilə XXI əsrin ikinci onilliyində Azərbaycan və digər strateji bölgələrdən çatdırılacaq enerji daşıyıcılarına böyük ehtiyac duyacaqlarını dəfələrlə etiraf etmişdilər.

Təsadüfi deyil ki, müstəqilliyinin ilk illərində gənc Azərbaycan Respublikasına kredit zəmanətləri vermiş ilk Qərb ölkəsi elə məhz Böyük Britaniya olmuşdur. 1995-ci ilin sonlarında Azərbaycan-Böyük Britaniya Ticarət və Sənaye Şurasının yaradılmasından sonra Azərbaycan Respublikasına böyük

etimad göstərən Birləşmiş Krallıq hökuməti müvafiq memorandumun imzalanmasından cəmi bir neçə ay sonra Azərbaycana ixrac kreditlərinin verilməsi barədə qərar çıxarmışdır.

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında ikitərəfli münasibətlərin araşdırılması zamanı bir sıra problemlərin mövcudluğu da üzə çıxır. Bunlar əsasən iqtisadi sahədəki əməkdaşlıqla əlaqədardır. Azərbaycana gələn ingilis diplomatları və iş adamları dəfələrlə respublikada yerli işgüzar mühitin biznesin aparılması üçün əlverişli olmadığını bildirirdilər. Britaniya şirkətlərinin mövqeyinə görə, Azərbaycanda biznesin inkişafına çətinlik törədən amillər sırasına hakimiyyət strukturlarındakı bürokratiya, süründürməçilik və layihələrin həyata keçirilməsi zamanı rast gəlinən vergilərdir [2,122].

Qeyd olunduğu kimi, müəyyən bürokratik əngəllərlə üzləşən bir sıra ingilis şirkətləri Azərbaycandakı fəaliyyətlərini dayandırmaq barədə qərar qəbul etmişdilər. Belə ki, Azərbaycanda biznes şəraitinin əlverişsiz olduğunu əsas gətirən “Morrison” şirkəti, Britaniya Yaxın Şərqi Bankı, dünyaca məşhur HSBC bankının Bakı filialı və müasir dövrdə Azərbaycanın neft sənayesinə sərmayə qoymuş ilk Qərb şirkətlərindən olan “Remco” neft şirkəti respublikanı tərk etməli olmuşdular.

Heç şübhəsiz ki, bu məsələdə getdikcə özünü göstərən və 2008-ci ildə daha da dərinləşən dünya iqtisadi böhranının da böyük təsiri olmuşdu.

Bütün bunlardan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, iki ölkə arasındakı münasibətlərdə daha çox strateji tərəfdaşlığa üstünlük verən Azərbaycan və Böyük Britaniya əməkdaşlığın gücləndirilməsinə və iqtisadi əlaqələr başda olmaqla, ikitərəfli münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsinə səy göstərilir. Bu baxımdan, iki ölkə arasındakı iqtisadi əməkdaşlığa zərər verə biləcək hər hansı bir addımın qarşısı alınmalı, münasibətlərin şəffaflığına xüsusi diqqət yetirilməlidir. İki ölkə arasındakı əlaqələrin inkişaf templərini ləngidən bütün maneələr aradan qalxarsa, Azərbaycan və Böyük Britaniya arasındakı həm siyasi, həm də iqtisadi münasibətlər yeni mərhələyə qədəm qoya bilər.

Şübhəsiz ki, gənc Azərbaycan Respublikası ilə dünyanın ən qabaqcıl ölkələrindən biri olan Böyük Britaniya arasındakı əlaqələr böyük perspektivlərə malikdir. Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, iki ölkə arasındakı əlaqələrin perspektivindən bəhs edərkən, rəsmi Bakı müəyyən aspektlərə xüsusi diqqət yetirməlidir. Böyük Britaniya demokratik islahatlar aparan, liberal cəmiyyət və bazar iqtisadiyyatı modelini seçən Azərbaycan üçün nümunə ola bilər. Bu ölkənin dünya siyasətində tutduğu mövqe və qazandığı misilsiz təcrübələrdən yüksək səviyyədə istifadə edilməlidir.

Azərbaycanın Avropaya inteqrasiya proseslərində iştirakı baxımından Böyük Britaniyanın rolu çox mühümdür. Hələ 1996-cı il aprelin 22-də Lüksemburqda Avropa İttifaqının Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın dövlət başçıları ilə ilk görüşü çərçivəsində “Avropa İttifaqı və Azərbaycan

Respublikası arasında tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında” Saziş imzalanmışdı. Sazişdə Azərbaycanda demokratiya və iqtisadi islahatların dəstəklənməsi, ticarət və investisiya qoyuluşuna yardım edilməsi, Avropa İttifaqı və Azərbaycan arasında müntəzəm siyasi dialoq və hərtərəfli tərəfdaşlığın yaradılması nəzərdə tutulurdu. Həmin sənəd 1996-cı il oktyabrın 28-də Azərbaycan, 1998-ci ilin aprelində isə Birləşmiş Krallıq tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. Saziş Avropa İttifaqına daxil olan bütün dövlətlər tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra 1999-cu il iyunun 22-də Lüksemburqda Avropa İttifaqı ölkələrinin xarici işlər nazirləri ilə Qafqaz ölkələrinin dövlət və hökumət başçılarının zirvə görüşü keçirilmişdir. İyulun 1-dən etibarən saziş qüvvəyə minmiş, həmin ilin oktyabrında isə Avropa İttifaqı və Azərbaycan arasında Əməkdaşlıq Şurasının ilk görüşü keçirilmişdir [1,127].

Əlbəttə ki, Avropa İttifaqı ilə siyasi dialoqun aparılması və çoxşaxəli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi baxımından Böyük Britaniyanın yardımından faydalanmaq Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Avropa-Atlantika Əməkdaşlıq Şurası çərçivəsində əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramı ilə əlaqədar fəaliyyətlərin genişləndirilməsi və digər proseslərdə Böyük Britaniyanın dəstəyi böyük önəm daşıyır. Təhlükəsizlik məsələlərini əhatə edən dövlətlərarası dialoqun davamlılığı təmin edilməli, terror təşkilatları, mütəşəkkil cinayət şəbəkələri, silahların və narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və saxtakarlığa qarşı həm beynəlxalq müstəvidə mübarizə aparılmalı, həm də ikitərəfli əməkdaşlıq inkişaf etdirilməlidir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Böyük Britaniya dünyanın müxtəlif bölgələrində yeni təsir imkanlarının axtarışlarına başladı, dünya siyasətindəki yeni yeri və rolunu müəyyən etməyə çalışdı. Böyük Britaniya yenə də dünyanın fərqli bölgələrində güclü mövqeyi olan və hərbi-siyasi qüdrətə malik olan bir imperiya statusunu saxlayırdı. Doğrudur, imperiyanın mövcud əzəməti artıq onun iqtisadi imkanları ilə tarazlaşmırdı, ona görə də Britaniya xarici siyasətinin yeni hədəf və məqsədləri daha çox pragmatikliyi ilə seçilirdi. Avrasiyada yaranmaqda olan siyasi və geosiyasi vəziyyət Mərkəzi Asiya və Qafqaz regionundakı yeni geoiqtisadi perspektivləri şərtləndirirdi. Digər tərəfdən, sadəcə geoiqtisadi maraqlara hesablanmış Britaniya siyasəti bir o qədər də diqqət cəlb etməyə bilərdi. Xarici siyasət xəttini iqtisadi maraqlar üzərində quran rəsmi London həm Vaşinqtonla sıx əməkdaşlıq etməyə səy göstərir, həm də özünün kifayət qədər müstəqil hədəf və məqsədlərini əldə rəhbər tuturdu [6,52].

Ümumilikdə deyə bilərik ki, Böyük Britaniyanın Qafqaz bölgəsindəki maraqlarının diapazonu Birləşmiş Ştatlarından daha genişdir. Təhlükəsizlik və sabitlik kimi məsələləri prioritet hesab edən ABŞ-ın bölgədəki strateji maraqları sadəcə neft gəllirləri ilə məhdudlaşır. Əslində Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionunda məqsəd və hədəfləri nə qədər bəsit görünsə də, elə Böyük

Britaniyanın da bölgədəki strateji maraqları hələlik ancaq neft və qaz layihələri ilə kifayətlənməkdədir. Hazırda, dünyada ABŞ və Britaniya geosiyasi və geoiqtisadi maraqlarının uzlaşdığı və bir vəhdət təşkil etdiyi bir neçə ingilis layihəsi mövcuddur. Bu layihələrin uzun və qısa vədədə həyata keçirilməsini planlaşdıran Britaniya diplomatiyası Qafqaz bölgəsinin özəlliklərini və problemlərini çox dərindən araşdırmışdır. Qafqazı əhatə edən bu proqram çərçivəsində vətəndaş cəmiyyəti, yerli mətbuat, ictimai əlaqələr və xalqlararası münasibətlərin inkişafına yönəldilmiş müəyyən texnologiyalar tətbiq edilir, konfranslar, seminarlar və dəyirmi masalar kimi müxtəlif aksiyalar təşkil edilir. Bu texnologiyalar mövcud duruma təsir vasitələrinin formalaşdırılmasına və uzunmüddətli perspektivlərə hesablanır. Belə rıçaqların yaradılması yerli hakimiyyət dairələri və vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələri ilə sıx və geniş iş aparılmasını nəzərdə tutur. Ona görə də birinci mərhələdə Britaniyanın Qafqaz layihəsi bölgədəki siyasi və sosial vəziyyətə təsir edə biləcək şəbəkə sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur [12].

Bu gün Cənubi Qafqazda mövcud olan spesifik beynəlxalq vəziyyətin yaranmasında məhz Böyük Britaniyanın xüsusi rolu vardır. Belə ki, müəyyən mənada rəsmi Londonun prinsipial mövqeyi sayəsində reallaşan bir sıra regional dinamik enerji-tranzit layihələri bölgədə nisbi təhlükəsizlik rejiminin bərqərar olması ilə nəticələnmişdir. Qafqazdakı siyasi ritmləri özünün enerji maraqlarına tabe etməyə çalışan ingilis diplomatiyası, hətta bölgədəki lokal münaqişələrin dondurulmasına da müəyyən dərəcədə rəvac vermişdir.

Göründüyü kimi, Böyük Britaniya Azərbaycanın yerləşdiyi regiona xüsusi maraq göstərir və onunla strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini genişləndirmək arzusundadır. Artıq 1992-ci ildən Rusiya və Ukraynanın ardınca Birləşmiş Krallığın Bakıdakı diplomatik nümayəndəliyinin fəaliyyətə başlaması bu dövlətin Azərbaycana böyük əhəmiyyət verməsinə dəlalət edirdi. Məlumat üçün bildirilməlidir ki, Böyük Britaniyanın Gürcüstan və Ermənistandakı səfirlikləri 1995-ci ildə açılmışdır. Hal-hazırda, Birləşmiş Krallığın Bakıdakı səfirliyi Moskvadan sonra keçmiş SSRİ məkanında Böyük Britaniyanın ən iri ştata malik diplomatik missiyasıdır [1,121].

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasındakı siyasi münasibətlərin inkişaf perspektivlərindən bəhs edərkən, parlamentlərarası əlaqələrin rolu xüsusi vurğulanmalıdır. Bu əlaqələrin genişləndirilməsi və effektivliyinin artırılmasına ehtiyac vardır. Parlament mədəniyyətinin beşiyi olan Böyük Britaniyanın qanunverici orqanında fəaliyyət göstərən və bütün siyasi partiyaları əhatə edən Britaniya-Azərbaycan Parlament Qrupu Azərbaycan ilə əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsində müstəsna rol oynaya bilər. Təqribən 20 millət vəkildən ibarət Qrup ikitərəfli münasibətlərin inkişafına böyük töhfə verir. Eyni zamanda, Azərbaycan parlamentində yaradılmış 13 millət vəkildən ibarət Dostluq qrupununun fəaliyyətini də genişləndirmək lazımdır. İngilis qanun-

vericiliyinin misilsiz təcrübəsindən yararlanmaq üçün azərbaycanlı millət vəkillərinin Londona etdiyi səfərlər nə qədər vacibdirsə, onların britaniyalı həmkarlarının Bakıya etdikləri səfərlər də bir o qədər əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi perspektivləri baxımından prezident Heydər Əliyevin “Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin genişləndirilməsi tədbirləri haqqında” 25 avqust 1998-ci il tarixli Sərəncamının da böyük əhəmiyyəti vardır. Sənəddə iki ölkə arasında hərtərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır. Sərəncamın icrasına bir sıra nazirlik və hökumət təşkilatları cəlb edilmişdir [1,129].

Dövlət proqramları və yeni müştərək layihələrin həyata keçirilməsi yolu ilə maliyyə, rabitə, səhiyyə, turizm, sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrindəki mövcud əlaqələr daha da inkişaf etdirilməli, yeni imkanlar yaradılmalıdır. Londonun dünyanın maliyyə mərkəzlərindən biri olduğu məlumdur. Bu baxımdan, ikitərəfli münasibətlər çərçivəsində bu şəhərin potensialından maksimum istifadə edilməli, nüfuzlu maliyyə institutları ilə sıx əlaqələr qurulmalıdır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Böyük Britaniyanın dəstəyi Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına tamhüquqlu üzv kimi qəbul edilməsi prosesində də həlledici ola bilər.

İki ölkə arasında bir xeyli inkişaf etmiş humanitar əlaqələrin bugünkü səviyyəsi ilə kifayətlənməməli, elm, təhsil və mədəniyyət sahəsindəki əməkdaşlıq əlaqələri daha da inkişaf etdirilməlidir. Müəllim və tələbə mübadiləsi proqramlarının həyata keçirilməsi sahəsindəki təcrübə elm ocaqları və təhsil müəssisələri arasındakı əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə sərf edilməli, mədəniyyət tədbirlərinin keçirilməsi intensiv xarakter daşmalı, iki ölkə cəmiyyəti arasında mədəni körpü qurulmalıdır.

Azərbaycan Respublikası ilə Birləşmiş Krallığın beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlığı uğurla davam etdirilmiş və fundamental xarakter almışdır. Məsələn, iki ölkə 2011-2012-ci illərdə Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasında qeyri-daimi üzvlüyü çərçivəsində səmərəli əməkdaşlıq etmiş, Əfqanıstanda davamlı sülh və sabitliyin bərqərar olması istiqamətində birgə söylər göstərmişlər.

İkitərəfli iqtisadi əlaqələr də bu dövrdən sonra məhz artan temp üzrə inkişaf etmişdir. 1992-ci ildən etibarən, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bp şirkəti ardıcıl surətdə “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqları və “Şahdəniz” layihəsi kimi hasilatın pay bölgüsünə dair imzalanmış əsas sazişlərin həyata keçirilməsində iştirak etməyə davam etmişdir. “Şahdəniz-2” layihəsi üzrə əsas texniki operator və aparıcı iştirakçı şirkətlərdən olan bp ilə əməkdaşlıq Azərbaycan üçün son dərəcə əhəmiyyət kəsb etməyə davam edir. Belə ki, 17 dekabr 2013-cü ildə Bakıda bu layihə üzrə yekun investisiya qərarı

ilə bağlı imzalama mərasimi keçirilmiş və mərasimdə bir çox ölkələrin yüksək rəsmiləri ilə yanaşı, Birləşmiş Krallığın xarici işlər naziri Uilyam Heyq də iştirak etmişdir [10].

Məlumdur ki, 2011-ci ildə iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsi 501 milyon ABŞ dolları təşkil etmiş və Birləşmiş Krallıq Azərbaycanın 15-ci iri ticarət tərəfdaşı, Avropa İttifaqı ölkələri arasında isə 4-cü iri ticarət tərəfdaşı olmuşdur. Birləşmiş Krallıq yenə də Azərbaycanda ən iri xarici sərmayədar olaraq qalmaqdadır. Sonrakı illərdə Azərbaycanda 300-ə yaxın Britaniya şirkəti fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəqəmlərinə əsasən, 2012-ci ildə Britaniya sərmayələri Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulmuş bütün xarici sərmayələrin 51,7%-ni təşkil etmişdir.

İki ölkə arasında işgüzar təmasların genişləndirilməsi, həmçinin ticarət və sərmayə əlaqələrinin genişləndirilməsi məqsədilə 2009-cu ilin sentyabr ayında Britaniya-Azərbaycan Biznes Şurası (BABŞ) təsis olunmuşdur. Biznes Şurası mütəmadi olaraq Britaniya şirkətlərinin təmsilçilərindən ibarət nümayəndə heyətlərinin Azərbaycana səfərlərini və Londonda Azərbaycana həsr olunmuş biznes tədbirlərini təşkil edir [8].

Azərbaycan və Böyük Britaniya arasındakı çoxtərəfli əməkdaşlığın digər sahələrində olduğu kimi mədəni əlaqələrin inkişaf tempi də qənaətbəxş hesab edilə bilər. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən və Britaniya mədəniyyətini təbliğ edən müxtəlif humanitar təşkilatların təcrübələrini öyrənərək, Britaniyada Azərbaycan dili və mədəniyyətini yaymaq məqsədilə müvafiq işin aparılması çox faydalı olacaqdır.

XXI əsrin başlanğıcında mədəni və humanitar əlaqələrin inkişafı yüksək tempdə davam etdirildi. Birləşmiş Krallıqda fəaliyyət göstərən Azərbaycan təşkilatlarının sayı əhəmiyyətli dərəcədə artdı. 1997-ci ildə təsis olunmuş İngiltərə-Azərbaycan Cəmiyyəti humanitar sahədə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi prosesini sürətləndirdi və bu, sonrakı illərdə ikitərəfli mədəni əlaqələr üçün möhkəm zəmin yaratdı. Məlumdur ki, Birləşmiş Krallıq xaricdə təhsil almaq istəyən azərbaycanlı gənclərin maraq göstərdikləri əsas ölkələrdəndir. “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə dövlət proqramı” çərçivəsində dünyanın 27 ölkəsində 1842 azərbaycanlı tələbə təhsil aldı və bunlardan 419 nəfəri Birləşmiş Krallığın müxtəlif universitetlərindən məzun oldu [9].

Birləşmiş Krallıqda fəaliyyət göstərən Azərbaycan təşkilatları və Azərbaycan tələbə cəmiyyətlərinin sayındakı artım da humanitar əlaqələrin sonrakı illərdə artan temp üzrə inkişaf etdiyindən xəbər verir. Bunların arasında Avropa Azərbaycan Cəmiyyəti (TEAS), Azərbaycan Evi, London Azərbaycan Bazar Günü Məktəbi (“Kaspian Xəzri”), SOAS-Azərbaycan Tələbə Cəmiyyəti, Ekseter-Azərbaycan Tələbə Cəmiyyəti, UCL-Azərbaycan Cəmiyyəti, eləcə də

Kembridc, Oksford, Mançester, Şeffildvə Aberdin tələbə cəmiyyətlərinin adlarını çəkmək kifayətdir [8].

Son olaraq geosiyasi reallıqları nəzərə almaqla onu söyləmək mümkündür ki, önümüzdəki illərdə dünyada real funksiyaya malik olan qlobal əməkdaşlıq sisteminin yaranacağı istisna edilməməlidir. Çox güman ki, gətdikcə bu sistem bütün dünyada sabitlik və sülhə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürmək iqtidarında olan beynəlxalq stabilizator funksiyasını daşıyacaqdır.

“Əsrin müqaviləsi” ilə həyata keçməyə başlayan milli neft strategiyasının gerçəkləşdirilməsində ingilis şirkətləri strateji və ən etibarlı müttəfiq missiyasını yerinə yetirirlər. BP şirkətinin bu layihənin gerçəkləşməsi, “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” əsas neft ixrac boru kəməri və “Bakı-Tbilisi-Ərzurum” qaz kəmərinin tikilməsində Azərbaycanın ən əsas tərəfdaşı qismində çıxış etməsi Azərbaycan-Britaniya iqtisadi müttəfiqliyinin ən bariz nümunəsi hesab edilə bilər. Buna görə də Azərbaycan-Britaniya münasibətlərinin beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemi kontekstində öyrənilməsi daha məqsədəuyğundur. Bu problemin elmi müstəvidə araşdırılması beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin yeni iştirakçısı olan Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasət nəzəriyyəsinin, ixrac-idxal strategiyasının, səmərəli investisiya siyasətinin işlənilib-hazırlanması baxımından çox effektiv nəticələr verə bilər. Azərbaycan və böyük iqtisadi potensiala malik Britaniya arasındakı münasibətlərin yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu söyləmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Ə. M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: Azər nəşr, 2005
2. Məmmədli E. C. Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri (1991-2003). Bakı: Adiloğlu, 2003
3. Бжезинский З. К. Великая шахматная доска. Москва: Международные отношения, 1998
4. Гулузаде В. М. Кавказ: среди врагов и друзей (статьи, интервью, выступления). Баку, 2001
5. Gaskarth J. British Foreign Policy Crises, Conflicts and Future Challenges. London, 2013
6. James L. The Rise and Fall of the British Empire. London, 2001
7. Lunn J. Miller V. Smith B. British Foreign Policy Since 1997. London, 2008, June 23
8. www.mfa.gov.az
9. www.britishcouncil.org
10. www.bp.com
11. www.bbc.com
12. www.theguardian.com